

Společenské vědomí mládeže a jeho sociologická analýza

DALIBOR HOLDA
ZDENA ČERMÁKOVÁ
Ústav marxismu-leninismu
UK, Praha

Tendence směřující k zachycení konkrétně historických charakteristik současné socialistické společnosti, opírající se o koncepci socialismu jako nového sociálně ekonomického systému, se projevují i v analýze neantagonistických rozporů společenského vědomí socialistické společnosti.

Tyto tendence jsou motivovány důrazem, který klade společenská praxe na nutnost komplexního pojetí vývoje socialistické společnosti, na rozvoj nejen materiálně technické základny socialismu, ale i na rozvoj kultury, duchovního života, společenského vědomí vcelku. Rostoucí význam tohoto úkolu je dán i silícími snahami antikomunismu, zaměřenými na dezintegraci společenského vědomí socialismu.

Především však vnitřní dialektika vývoje socialismu přináší a klade nové otázky, spojené se změnami a vývojem společenského vědomí socialistické společnosti.

Poznání zákonitostí formování a struktury společenského vědomí je významné zejména při výchovném procesu mladé generace, neboť nedílnou součástí tohoto procesu je cílevědomé formování typu společenského vědomí mládeže, odpovídajícího nejen dosaženému stupni vývoje společnosti, ale i perspektivám jejího dalšího rozvoje.

Nejde přitom jen o zprostředkování otázek společenského vědomí objektům výchovy. Poznání složitých problémů společenského vědomí je nutné i pro výchovnou činnost samu, protože toto vědomí a jeho změny prolínají veškerou výchovnou činností.

V této souvislosti jsou zřetelné dva aspekty vztahu výchovného procesu a společenského vědomí. První představuje formování společenského vědomí mladých lidí v souvislosti s řešením konkrétních problémů současné socialistické společnosti a v kontextu boje proti různým nevědeckým světovým názorům, proti všem druhům buržoazní ideologie; druhý zahrnuje realizaci toho trendu, v němž se objekt výchovy stává aktivním subjektem výchovného procesu. Tyto dva aspekty jsou zároveň jedním z klíčových momentů výchovy mladého člověka ke komunistickému přesvědčení, identifikaci s cíli a potřebami socialistické společnosti a aktivní účasti při dalším rozvoji a řízení společnosti.

Potřeba konkrétnějšího a účinnějšího ovlivňování vývoje společenského vědomí socialistické společnosti vcelku i v jednotlivých sociálních skupinách a třídách nezbytně vyžaduje systematickou, konkrétně historickou analýzu tohoto vědomí jako odrazu společenského bytí.

Jednotlivé složky společenského vědomí, jako jsou hodnoty, postoje apod., jsou podmíněny materiálním životem. Ve společnosti, v níž jsou lidé rozděle-

ni do tříd podle odlišného vztahu k výrobním prostředkům, má v duchovním životě dominantní význam třídní vědomí. Některé charakteristiky společenského vědomí jsou výlučně spjaty s existencí třídní společnosti. Jiné — přestože nejsou třídním charakterem společnosti výlučně dány — mají v třídní společnosti třídní charakter.

V socialistické společnosti objektivně existující integrační procesy stírají rozdíly ve společenském vědomí jednotlivých tříd a sociálních skupin. Přesto i zde, jak dále ukážeme, je možné odhalit určité odlišnosti, vycházející z existujících neantagonistických rozporů [například mezi fyzickou a duševní prací, městem a venkovem], dále ze specifik sociálního života, jako jsou životní cykly dané ekonomickou aktivitou, rodinným stavem apod. a konečně i z některých demografických charakteristik.

Výzkum společenského vědomí mládeže, zejména zkoumání hodnotových orientací, byl a dosud je v popředí zájmu sociologie mládeže. Domníváme se však, že četnost výzkumů zaměřených na společenské vědomí není přímo úměrná dosaženým výsledkům. Projevují se zde některé negativní rysy výzkumné práce v sociologii vůbec i v této oborové disciplíně zvláště, nedostatkem je i poměrně malá rozpracovanost tohoto tematického okruhu marxisticko-leninské filozofie [Holda — Čermáková 1980: 412—427]. Tato skutečnost se pochopitelně odráží i v současných možnostech sociologie a sociologického výzkumu odhalit obecné zákonitosti formování a stavu společenského vědomí, stejně jako v možnosti postižení jednotlivých rozdílů odrážejících diferenciaci sociálně třídní struktury socialistické společnosti.

Je tedy možné konstatovat, že dosavadní výzbroj marxistické filozofie a sociologie není vždy adekvátní úkolům, které se v souvislosti s vývojem socialismu objevují, a proto — podobně jako při analýze sociálně ekonomického systému socialismu — je třeba formulovat principy analýzy společenského vědomí, stejně jako hledat nové, přesnější a prakticky použitelnější přístupy k jeho konkrétnímu postižení.

Dosavadní nejednotnost metodologických východisek analýzy společenského vědomí socialistické společnosti vyžaduje zpřesnění a v řadě případů i doplnění pojmového aparátu, který je pro postižení společenského vědomí v marxistické filozofii používán. V literatuře se pracuje především s takovými komponenty společenského vědomí, jako jsou jeho úrovně, sféry, formy či druhy, stavy a typy. Například A. K. Uledov shrnuje tyto komponenty následujícím způsobem [Uledov 1973: 331]:

- a) druhy vědomí: mravní, politické, právní, estetické, náboženské, filozofické, ekonomické aj.
- b) sféry vědomí: společenská psychologie, ideologie, věda;
- c) typy vědomí: vědomí prvobytné společnosti, vědomí třídně antagonistických společností, vědomí komunistické společnosti;
- d) stavy vědomí: veřejné mínění, tradice aj.

Kvalita sociologické analýzy společenského vědomí však není dána pouhým rozpracováním pojmového aparátu marxistické filozofie. Neméně důležité je vytvoření konceptuálního rámce, v jehož kontextu by bylo možné interpretovat výsledky i té nejkonkrétnější sociologické analýzy představované empirickým sociologickým výzkumem.

Z tohoto hlediska je třeba klást důraz na rozbor a vymezení *typů a stavů* společenského vědomí.

Podle A. K. Uledova je stav společenského vědomí nutné chápat nikoliv jako prostý souhrn určitých ideí a názorů, představ a cílů, ale takovou konstelaci,

v níž jedny z nich zaujímají dominující postavení ve vědomí a pronikají všechen jeho obsah. Stav je celistvý projev společenského vědomí. To však nevyklučuje ani rozdíly mezi stránkami celistvosti, ani jejich protikladné vztahy [Uledov 1973: 266].

Stav společenského vědomí bývá ztotožňován se světovým názorem jako postojem a současně jako zvláštním myšlenkovým útvarem, představujícím určitý moment vývoje vědomí. Toto stanovisko je možné například nalézt u J. Hodovského, který je zdůvodňuje funkcí světového názoru jako faktoru sjednocování integrace vědomí. Projevuje se zejména tím, že vytváří jednotný ideový základ pro myšlenky, názory, hodnoty a normy politického, právního, morálního, estetického, popřípadě náboženského a samozřejmě i filozofického charakteru [Hodovský 1981: 37].

Utváření jednotného základu pro elementy struktury společenského vědomí současně implikuje i stránku jejich reálného projevu, tj. jednání lidí. Znamená to, že stavy společenského vědomí je nutno pojímat i jako *souhrn motiválních faktorů*, které se projevují v systému sociálních aktivit příslušníků dané společnosti. To však platí v plné míře pouze za socialismu, v němž základní zájmy tříd a sociálních skupin jsou shodné, což se odráží v jejich ideové a politické jednotě. Pouze v rámci socialistické společnosti vystupuje společenské vědomí jako jednotný útvar a v této celistvosti je možné je i analyzovat.

V třídně antagonistické společnosti lze každou třídu charakterizovat vlastním vědomím. Hovoříme-li v této souvislosti o stavu společenského vědomí jako jednotném útvaru, pak především v rámci jednotlivých tříd. K tomuto A. K. Uledov poznamenává, že o stavu vědomí dané antagonistické společnosti jako celku je možné uvažovat pouze v určité specifické situaci v konkrétní historické epoše. Vědomí různých tříd se v tomto případě dočasně integruje díky shodným zájmům a i přes svou složitost vystupuje jako pevný a celistvý útvar [Uledov 1973: 262].

Uvedené skutečnosti potvrzují význam sociologické analýzy společenského vědomí za socialismu v jeho celistvosti. Jeho základní úlohou je analýza dosaženého stupně socialistického uvědomění příslušníků tříd a sociálních skupin rozvinuté socialistické společnosti, projevující se v jejich identifikaci s cíli a potřebami naší společnosti, stejně jako v aktivním podílu na jejím dalším rozvoji.

Konkrétně historický přístup k analýze společenského vědomí implikuje i požadavek analýzy typu společenského vědomí, vlastního dané společnosti. Typ společenského vědomí za kapitalismu je představován vědomím příslušníků buržoazie, neboť tato třída vzhledem ke svému vládnoucímu postavení může své ideje, hodnoty a názory prosazovat bez ohledu na skutečnost, že každá třída má své vlastní vědomí.

Tyto zákonitosti jasně vypovídají o třídním charakteru vědomí za kapitalismu.

Samo vítězství socialistické revoluce však ještě nelze spojovat s likvidací třídního charakteru společenského vědomí. Toto tvrzení, jak zdůrazňuje A. K. Uledov, nevychází z existence antagonistických protikladů vědomí jednotlivých tříd a sociálních skupin za socialismu. Třídní charakter společenského vědomí socialistické společnosti je dán bojem proti přežitkům minulosti ve vědomí lidí, bojem proti společenskému vědomí kapitalismu reprezentovanému buržoazií [Uledov 1973: 232].

Toto stanovisko je vhodné doplnit. Třídní charakter společenského vědomí rozvinuté socialistické společnosti je dán nejen bojem proti přežitkům minu-

losti, ale i bojem proti současné buržoazní propagandě, stejně jako snahou eliminovat negativní působení nově vznikajících problémů, které zatím nejsou společností systematicky řešeny.

I když nebezpečí uvedených skutečností není třeba přeceňovat, bylo by zároveň závažnou chybou výchovného procesu je podceňovat, což platí zejména v případě formování osobnosti mladého člověka. J. Mužík v této souvislosti uvádí čtyři hlavní třídně nepřátelské světonázorové směry, které ovlivňují myšlení lidí naší společnosti. Jsou to: náboženský světový názor, buržoazní liberalismus, buržoazní utilitarismus a maloburžoazní světový názor [Mužík 1981: 37—45].

Dosud jsme hovořili o typu společenského vědomí v závislosti na typech sociálně ekonomických formací. Ukazuje se, že vymezení typů společenského vědomí se jeví jako velmi užitečné teoretické a metodologické východisko pro cílevědomé a plánovité ovlivňování změn a vývoje společenského vědomí v celku jeho struktury i ve všech jeho sférách. Nutnost konkrétně historického vymezení typů společenského vědomí je podmíněna především potřebou jejich praktických využití. Stejně jako studium typu společenského vědomí, v kontextu konfrontace kapitalismu a socialismu je nesmírně závažná i analýza vnitřních diferencí typu vědomí socialistické společnosti v návaznosti na neantagonistické rozpory její sociálně třídní struktury, právě tak jako na determinanty každodenního života, popřípadě na některé demografické ukazatele.

Kromě rozborů stavů a typů společenského vědomí považujeme za nutné krátce se věnovat kategoriím *běžného a teoretického vědomí a individuálního a společenského vědomí*. V rovině filozofické analýzy je těmto otázkám věnována poměrně systematická pozornost. Při sociologické analýze — v oblasti empirického sociologického výzkumu — jsou tyto otázky často opomíjeny. Máme na mysli především skutečnost, že elementy struktury společenského vědomí, jako jsou hodnoty, postoje, názory apod., nejsou analyzovány v kontextu výše uvedených kategorií vědomí.

Mnohdy používaný způsob řešení — v podstatě pouhé konstatování, že předmětem sociologické analýzy je reálné vědomí společnosti — nepostihuje vnitřní vztahy společenského vědomí a různorodost aspektů odhalování jeho struktury.

Bez analýzy dialektiky individuálního a společenského vědomí, běžného a teoretického vědomí nejsme však schopni v plné míře odhalit ani zákonitosti výchovného procesu, v němž se mladí lidé stávají jeho aktivním subjektem. Společenské vědomí dává mladému člověku odpověď na mnohé otázky, které jsou závažné pro jeho život.

Ve shodě s A. K. Uledovem je možné konstatovat, že společenské vědomí proniká do individuálního a v tomto smyslu je ve vzájemném působení individuálního a společenského vědomí vedoucí stránkou vědomí společenské [Uledov 1973: 320].

Z hlediska jedince však nemůže jít o pasivní vztah. Může být pravděpodobně spojen s aktivitou osobnosti mladého člověka. Nelze ovšem očekávat, že proces přechodu od pasivního přijímání okolního světa k aktivnímu přístupu bude probíhat samovolně. Naopak musí být předmětem cílevědomého a záměrného výchovného působení.

Individuální vědomí někdy bývá nepřesně ztotožňováno s běžným vědomím a společenské s teoretickým vědomím.

Běžné vědomí odráží objektivní realitu převážně empiricky. I přes existu-

jící absenci systematictějšího výkladu souvislostí a zákonitostí však zjišťujeme v této rovině vědomí odraz určitých pravidelností.

Teoretické vědomí odráží především obecné a nutné vztahy vznikající mezi jevy a procesy v okolním světě.

Závažnou komponentou teoretického vědomí je porozumění a objasnění těchto jevů a procesů, včetně pochopení úlohy člověka ve společnosti. Jak zdůrazňuje J. Hodovský, teoretické vědomí plní nezastupitelnou úlohu při formování světónázorových stanovisek: převahou racionálních zdůvodňování postojů, představ, hodnotových hledisek a norem [Hodovský 1981: 30].

Z předcházejícího vyplývá, že individuální vědomí není jen běžné, společenské jen teoretické. Tyto druhy vědomí se v praktickém životě prolínají a navzájem ovlivňují.

Pro praxi *konkrétní analýzy* vyplývají z dosavadních úvah dva dílčí závěry:

- a) Pro marxistickou sociologickou analýzu je nepřijatelné oddělovat jednotlivé stránky vědomí, reprezentované vědomím individuálním, společenským, běžným a teoretickým. Je nutné důsledně respektovat jejich dialektickou jednotu, přičemž z vedoucí úlohy jedné stránky vědomí nevyplyvá její nadřazené postavení.
- b) Vzájemné působení jednotlivých stránek vědomí je nejen východiskem, ale i prostředkem pro analýzu dynamiky vývoje osobnosti mladého člověka ve všech jejích dimenzích.

Je přirozené, že oba závěry jsou pouze dílčím pohledem na konkrétní sociologickou analýzu společenského vědomí mládeže. (1) *Systematickou analýzu společenského vědomí je třeba rozdělit do tří etap.* (2)

První z nich je možné charakterizovat jako analýzu stavu společenského vědomí *v jeho celistvosti*. Jejím konečným efektem je indikace dosaženého stupně socialistického uvědomění příslušníků tříd a sociálních skupin rozvinuté socialistické společnosti. Tato etapa zahrnuje i studium typu společenského vědomí v kontextu konfrontace kapitalismu a socialismu.

Druhá etapa představuje analýzu typu vědomí socialistické společnosti *v návaznosti na neantagonistické rozpory* její sociálně třídní struktury, související s charakterem práce a místem bydliště.

Třetí etapa je reprezentována analýzou *vlivu determinant každodenního sociálního života*, především životních cyklů a některých demografických ukazatelů na konkrétní rysy typu společenského vědomí za socialismu.

Pokud jde o první etapu, dosažený stav poznatků dokumentuje odklon o společenského vědomí charakterizovaného individualismem, třídním antagonismem a dalšími vlastnostmi, jejichž zdrojem jsou kapitalistické výrobní vztahy, k takovým rysům, jako je kolektivismus, internacionalismus, identifikace se zájmy a potřebami socialistické společnosti, aktivní postoj k jejím dalšímu rozvoji a úcta ke společenskému vlastnictví a práci člověka. Toto vše jsou vlastnosti kvalitativně nového obsahu vědomí za socialismu.

(1) Jsme si vědomi, že i když hovoříme o společenském vědomí mládeže, mnohé poznatky vyplývající z našeho rozboru pojmů společenského vědomí mají širší platnost, překračující hranice kategorie mládeže.

(2) Toto tvrzení, stejně jako dále uvedené poznatky, jsou zobecněním výsledků empirických výzkumů mládeže Prahy, vysokoškolských studentů a některých dalších výzkumů reprezentativně vypovídajících o jednotlivých skupinách mládeže, popřípadě komparujících skupinu mládeže s „dospělou“ populací.

Při zpracování výsledků dalších dvou etap pracujeme s předpokladem, že v rámci typu společenského vědomí rozvinuté socialistické společnosti s jeho obecnými profilujícími rysy existují konkrétnější útvary společenského vědomí, jejichž formování probíhá v návaznosti na zmíněné neantagonistické difference třídního a sociálního, popřípadě demografického charakteru. I tyto útvary je třeba považovat za typy společenského vědomí, vypovídající o konkrétně existujících diferencích v sociálně třídní a demografické struktuře naší společnosti. V této souvislosti vystupují do popředí specifika typická především pro kategorii mládeže. Právě u jedinců, kteří bývají zařazováni do této kategorie, dochází k proměnám životních cyklů (počátek ekonomické aktivity, rodinného stavu, narození dítěte). To poskytuje příležitost analyzovat odraz těchto změn ve vědomí mladých lidí, a to i v kontextu změn struktury sociálních aktivit.

Konkrétní poznatky druhé etapy sociologické analýzy, která zahrnuje vliv determinací bezprostředně třídního charakteru, ukazují na *dominantní postavení charakteru práce*. Jeho vliv se projevuje především při posuzování hodnoty vzdělání, v obecné poloze reprezentované například hodnotou „mít dobré znalosti, hodně vědět“.(3)

Takto prezentovanou hodnotu vzdělání nejvíce oceňují mladí lidé, jejichž práce má duševní charakter.

Diference v hodnotovém zaměření mládeže se však objevují i při posuzování konkrétních aspektů této hodnoty, jako je například dosažení vzdělání pro získání výhodnějšího postavení ve společnosti, získání vědomostí užitečných pro aktivní podíl na rozvoji společnosti apod.(4) V těchto případech však nelze již tak jednoznačně hovořit o přímém vlivu charakteru práce na formování hodnotového zaměření. Přistupují zde konkrétnější faktory, jako například resort, v němž mladý člověk pracuje, profese, dosažený stupeň vzdělání apod. Výraznou úlohu hrají i determinanty sociálního života související se změnou životního cyklu (s počátkem vlastní ekonomické aktivity). Tyto závěry, vypovídající o významu ukazatelů objektivní životní situace mladých lidí, však již spadají do námi vymezené třetí etapy analýzy společenského vědomí.

Charakter práce se dále projevuje i v posuzování životní hodnoty, kterou je možné rámcově vymezit jako vztah k práci, k zaměstnání. V takto obecné poloze, reprezentované například výrokem „mít dobrou práci, dobré zaměstnání“ již neidentifikujeme, na rozdíl od předcházející hodnoty vzdělání, příliš výrazné difference plynoucí z dichotomie fyzického a duševního charakteru práce. Pro zjištění faktického odrazu této dichotomie je v daném případě třeba pracovat s konkrétnějšími aspekty obecného vztahu k práci — například tvůrčí charakter práce, zodpovědnost v zaměstnání, finanční efekt práce apod.

Konkrétní výsledky výzkumů jednoznačně ukazují, že mladí lidé pracující především duševně častěji zdůrazňují význam tvůrčí práce, možnost samostatných úkolů a zodpovědnost v zaměstnání.

(3) Naše závěry v tomto případě vycházejí z analýzy jednoho z nejvýznamnějších komponentů společenského vědomí — hodnotových orientací. Rozbor tohoto komponentu do jisté míry reprezentuje oblast společenského vědomí, neboť způsob operacionalizace hodnotových orientací většinou umožňuje dostatečnou výpověď o duchovním životě sledované populace, v našem konkrétním případě v duchovním životě mladé generace.

(4) Některé z konkrétních aspektů se vztahují k hodnotě vzdělání především v rovině získávání kvalifikace.

Typ lokality — město, venkov — nevstupuje do charakteristik společenského vědomí mládeže s takovou výrazností jako charakter práce. Pokud však budeme hovořit o některých diferencích, pak opět v oblasti hodnoty práce a vzdělání. V této souvislosti však nelze opomenout interferenci faktoru charakteru práce, který v mnoha případech koresponduje s konkrétní velikostí místa bydliště (větší městské aglomerace samozřejmě soustřeďují větší podíl duševně pracujících mladých lidí).

Výsledky druhé etapy sociologické analýzy tedy zřetelně ukazují vliv integračních procesů prostupující oblast společenského vědomí. Vyrovnáváním rozdílů v základních oblastech, v nichž se život mladého člověka utváří, a v nichž se mladí lidé také realizují, se tak stírají i rozdíly ve společenském vědomí jednotlivých skupin mládeže.

Specifickou oblast představují hodnoty reprezentující oblast práce a vzdělání, kde se s odlišnou intenzitou projevuje vliv charakteru vykonávané práce a typ lokality.

Úvahy vztahující se k druhé etapě sociologické analýzy společenského vědomí dovolují formulovat následující dva závěry:

- a) Charakter vykonávané práce je výraznějším diferenciačním činitelem formování společenského vědomí mladých lidí než typ lokality.
- b) V obou případech však nelze hovořit o výrazných rozdílech v absolutním slova smyslu, pouze v *relativním* — tj. v porovnání s ostatními dimenzemi života mladého člověka, reprezentovanými ekonomickým standardem, způsobem prožívání volného času, životem v rodině a výchovou dětí, společensko-politickou angažovaností apod.

Konstatované rozdíly ve společenském vědomí za socialismu, vycházející z odlišného charakteru práce, v žádném případě neodrážejí danosti vlastní kapitalistické společnosti, mimo jiné i sociální a ekonomické bariéry přístupu ke vzdělání, třídní determinanty reprodukce jednotlivých tříd a sociálních skupin, determinující vliv sociální minulosti mladých lidí, nejrozličnější aspekty ohodnocení fyzické a duševní práce apod.

V současné etapě rozvoje naší společnosti vycházejí zjištěné rozdíly společenského vědomí v oblasti hodnoty práce a hodnoty vzdělání především ze samotného charakteru fyzické a duševní práce, resp. z odlišnosti procesu přípravy a objektivně existujících nároků na každý z obou druhů práce. Avšak ani tyto fakty nelze absolutizovat, neboť charakter práce se ve společenském vědomí někdy odráží méně výrazně než konkrétně vykonávaná profese (případě zaměstnání).

Nelze opomenout možný zdroj difference společenského vědomí vyplývající z pozůstatků minulého myšlení, neboť určitý druh práce může být z nejrozličnějších subjektivních důvodů a priori podceňován a jeho efekt zlehčován.

Závěrem výkladu konceptuálního rámce a prezentace základních výsledků v této etapě sociologické analýzy společenského vědomí je nutné zmínit se i o skutečnosti ilustrující *dynamiku vztahu k hodnotě vzdělání*. Dosud jsme hovořili o rozdílech ve vědomí skupin mládeže, vymezených charakterem práce, což více či méně představuje statický pohled na celou problematiku.

Porovnáme-li dnešní mladou generaci fyzicky pracujících s generací jejích rodičů, lze v oblasti vědomí konstatovat některé posuny: tak například mladí lidé přikládají hodnotě vzdělání a s tím spojenému zvyšování kvalifikace podstatně větší význam.

Neodráží se zde pochopitelně jen objektivně existující požadavky současné etapy vědecko-technického pokroku a s tím související vyšší úroveň vzdělání a kvalifikace mladých lidí, ale i změny ve funkci a úloze výchovně vzdělávacího systému za socialismu.

Právě tento fakt jednoznačně vypovídá nejen o cílech, ale i možnostech naší společnosti při formování všestranně rozvinuté osobnosti mladého člověka, v němž jednou z klíčových úloh je výchova k úctě k práci duševní i fyzické, stejně jako příprava na současné i budoucí potřeby rozvoje socialistické společnosti.

Pokud jde o závěry třetí etapy analýzy společenského vědomí, dotkli jsme se této problematiky již v souvislosti s analýzou vlivu charakteru vykonávané práce na hodnotové zaměření *mladých lidí*, kde jsme se zmínili o významné roli i takových faktorů, které souvisejí se *změnou životního cyklu*. K těmto otázkám se vrátíme nejprve podrobnějším výkladem diferencí v charakteristikách společenského vědomí, jejichž zdroj je třeba hledat v odlišnostech dvou životních etap mladého člověka, vymezených přípravou na výkon vlastní ekonomické aktivity a jejím samotným výkonem.

Ilustrativní příklady budou opět uvedeny z oblasti výzkumu hodnotových orientací mládeže. Aktuální postavení mladého člověka se odráží v relativně větším významu přikládaném hodnotě vzdělání tou skupinou mládeže, která prochází etapou přípravy na vlastní ekonomickou aktivitu. Uvedený poznatek platí pro skupinu mládeže připravující se jak na práci fyzickou, tak i duševní. Při explanační této skutečnosti je třeba vzít v úvahu jednak mechanismy vytváření neadekvátních představ o budoucí práci (vycházející z nedostatku praktických zkušeností), jednak i určité „rozčarování“, pramenící z pocitů (podmíněných subjektivně i objektivně) nevyužití kvalifikace po nástupu do praxe.

Tato skupina mladých lidí více oceňuje i konkrétní aspekty obecně formulované hodnoty vzdělání.

Uvedené poznatky o diferencovaném vztahu ekonomicky aktivní a ekonomicky neaktivní mládeže k hodnotě vzdělání tak doplňují předcházející závěry, vypovídající o zvyšujícím se významu vzdělání pro mladou generaci a o diferencujícím vlivu charakteru vykonávané práce.

U hodnotícího vztahu k práci lze nalézt určité odlišnosti v posuzování jedné z konkretizací této hodnoty, zdůrazňující finanční efekt pracovní činnosti. Význam tohoto aspektu vykonávané práce zdůrazňují spíše ti mladí lidé, kteří jsou již ekonomicky aktivní. V žádném případě však ani u této skupiny mládeže nepředstavuje uvedená skutečnost typický rys jejího vztahu k práci. Spíše se zde prolíná působení další determinanty sociálního života, související se *změnou životního cyklu* — založení rodiny a chod vlastní domácnosti.

Obdobně je tomu v případě hodnocení významu volného času pro odpočinek a záliby, resp. v posuzování významu aktivit orientovaných na materiální zajištění rodiny na straně jedné a využívání volného času pro společensky užitečnou činnost a realizaci koníčka na straně druhé.

Mladí lidé, kteří se připravují na výkon povolání a většinou ještě nemají vlastní rodinu, zdůrazňují častěji význam aktivit společensky užitečných, stejně jako možnost věnovat se svým zálibám. Využívání volného času pro materiální zabezpečení rodiny pochopitelně nepovažují za adekvátní způsob jeho naplnění. Tyto úvahy je ostatně možné naprosto jednoznačně dokumentovat výsledky analýzy vztahu další roviny životního cyklu, reprezentovaného

v operacionální podobě *rodinným stavem mladých lidí*. Zatímco svobodní a svobodné preferují ve volném čase spíše své koníčky a záliby, u ženatých a vdaných se častěji objevuje tendence k preferenci činností směřujících k zajištění materiální úrovně rodiny.

Stejně jako v případě oceňování finančního efektu pracovní činnosti, nelze ani zde hovořit o typickém rysu hodnotového zaměření mladých lidí z kládajících rodinu. Jde pouze o postižení některých diferencí relativního charakteru, vyplývajících z konkrétních okolností, vlastních jednotlivým etapám života mládeže.

Životní cyklus vymezený změnou rodinného stavu se odráží i v posuzování dalších aspektů hodnotového zaměření. Konkrétní životní situace se projevuje především ve vztahu k hodnotě „mít dobrého životního partnera“, stejně jako k jejím jednotlivým aspektům. Ženatí a vdané preferují výrazněji tuto hodnotu jak v její obecné poloze, tak i v jejích konkretizacích, reprezentujících takové vlastnosti životního partnera, jako je možnost žít s ním ve vzájemné úctě a souladu či jeho schopnost zajistit dobrou materiální úroveň rodiny. Svobodní a svobodné potom kromě preference vzájemné úcty a souladu mnohdy zdůrazňují přitažlivý zjev partnera či partnerky.

Faktor rodinného stavu se projevuje i v posuzování hodnoty „mít a vychovávat děti“, kterou výrazněji preferují mladí lidé, u nichž její realizace již není životním plánem, ale součástí aktuální životní situace.

Fakt, zda mladý člověk má již svou vlastní rodinu či nikoli, se odráží v posuzování řady dalších komponentů hodnotové orientace, vypovídající o jeho vztahu k nejrůznějším skutečnostem každodenního sociálního života.

V rámci třetí etapy sociologické analýzy společenského vědomí jsme dosud hovořili o vlivu těch determinantů sociálního života, které souvisejí s dvěma rovinami změn životních cyklů: *ekonomickou aktivitou mladých lidí a jejich rodinným stavem*. I přesto, že obě roviny životních cyklů se ve svém průběhu vzájemně prolínají, je možné formulovat dílčí závěry, charakterizující jejich úlohu a význam při formování společenského vědomí mládeže:

- a) Lze konstatovat, že odraz obou rovin životních cyklů (v operacionální podobě) v rovině zhruba vymezených ekonomickou aktivitou a rodinným stavem se v procesu formování společenského vědomí je *rozmanitější*, než tomu bylo u charakteru vykonávané práce a typu lokality. Projevuje se nejen v diferencovaném vztahu k hodnotám práce a vzdělání, ale i v diferencovaném posuzování celé řady dalších životních hodnot.
- b) S výjimkou oceňování hodnoty vzdělání a částečně i hodnoty práce se v průběhu utváření hodnotového zaměření — jako významného komponentu společenského vědomí mladých lidí — *výrazněji prosazuje aktuální životní situace*, reprezentovaná rodinným stavem, resp. založením vlastní rodiny.

Třetí etapa sociologické analýzy však neobsahuje jen stanovení vlivu změn životních cyklů mladých lidí na proces formování jejich společenského vědomí. Je třeba zde sledovat i odraz dalších ukazatelů sociálního života, stejně jako demografických charakteristik. Problematika *vlivu demografických charakteristik* byla de facto obsažena v analýze vlivu jedné z rovin změn životních cyklů — založení rodiny. Operacionální vyjádření, představované ukazatelem rodinného stavu mladého člověka, má vedle sociálního i demografický aspekt. Kromě tohoto ukazatele se v procesu formování společenského vědomí výrazněji projevuje pohlaví konkrétního jedince. Tento faktor ovlivňuje především vztah k hodnotám rodinného života, reprezentovaný například způsobem hodnocení vlastností partnera a přístupem k výchově dětí. Indikátor

pohlaví se odráží — i když ne vždy zřetelně — i v diferencovaném postoji k dalším hodnotám, jako je například způsob prožívání volného času, v požadavcích na životní úroveň, výběr přátel atd. Celkově lze konstatovat, že u žen se projevuje především těsnější vazba na zajišťování fungování a chodu domácnosti, než je tomu u mužů.

V rámci komplexu charakteristik sociálního života mladého člověka je třeba zmínit se ještě o *faktoru konkrétně vykonávané profese*, hrajícím poměrně významnou úlohu v utváření komponentů společenského vědomí. Vykonávaná profese samozřejmě úzce souvisí s determinací bezprostředně třídní povahy — charakteru práce. Současně představuje i jeden aspekt vnitřní diferenciaci této determinanty.

Zjišťujeme zajímavou skutečnost, že vliv profese na hodnotové zaměření mládeže se neprojevuje jen u skupiny ekonomicky aktivních, ale i u mladých lidí, kteří se na její výkon teprve připravují. To se plně potvrdilo například i v rámci výzkumu vysokoškolské mládeže, který byl zaměřen na analýzu vlivu vysokoškolského vzdělání na změny a reprodukci sociálně třídní struktury socialistické společnosti. Vedle obecných tendencí se v rámci tohoto výzkumu ověřoval odraz vlivu příslušnosti k určité fakultě, ročníku a sociálního původu na hodnotové zaměření vysokoškolské mládeže. Stručně vyjádřeno, šlo o to zjistit, jak se mechanismy sociální reprodukce inteligence odrážejí v charakteristikách společenského vědomí. Pro tuto úlohu byly zvoleny následující ukazatele:

- fakulta
- vzdělání otce
- oblast (resp. resort), v níž pracoval otec v době přijetí mladého člověka na vysokou školu
- povolání otce v době přijetí mladého člověka na vysokou školu
- srovnání charakteru práce otce na počátku pracovní činnosti a v době přijetí mladého člověka na vysokou školu.

S výjimkou znaku „fakulta“, jenž indikuje příslušnost ke skupině inteligence, k níž budou studenti jednotlivých oborů po absolvování vysoké školy zpravidla náležet (tedy mechanismy profesionální reprodukce) vypovídají uvedené znaky o generaci rodičů z hlediska mechanismů sociální reprodukce, tzn. o sociální minulosti studenta.

Analýza dat zcela jednoznačně ukázala, že *nejvýraznější determinantou hodnotového zaměření je typ fakulty*. Není však možné přijmout hypotézu, že se zde výhradně projevuje vliv výchovného procesu na fakultě či jejího prostředí.

Tuto diferenciaci podle fakult spíše zobrazuje vyústění předcházejícího procesu sociální reprodukce inteligence. Typ fakulty je v tomto smyslu kanálem profesionální reprodukce, která je konkretizací a vyústěním předcházejícího procesu sociální reprodukce a v jistém smyslu i shrnujícím činitelem předcházejícího formotvorného působení.

Pro tyto vývody hovoří ostatně i poznatky mnoha jiných studií, které potvrzují, že na vysokou školu vstupuje již poměrně vyhraněná osobnost, zejména pokud jde o sféru společenského vědomí. Dokumentují to i výsledky analýzy vztahu ročníku studia a posuzování hodnotových položek, získané rovněž v rámci zmíněného výzkumu vysokoškolské mládeže.

Vliv ročníku studia se výrazněji projevovat pouze při posuzování významu peněz a vysoké životní úrovně. Této hodnotě přikládali studenti prvních ročníků nižší význam než studenti posledních ročníků. Toto zjištění je samozřejmě možné opět vysvětlit především odlišnou životní situací studentů prvních

ročníků a posledních ročníků. Před studenty prvních ročníků je ještě několik let studia, kdy z podpory rodičů, případně ze stipendií budou krýt své potřeby. Na rozdíl od studentů posledních ročníků neplánují v takové míře uzavírání manželství a založení rodiny a nemusí tedy tak konkrétně uvažovat o finančním zajišťování svého dalšího života. Toto může vést k určité „studentské bezstarostnosti“ a z ní vyplývajícího podcenění potřeby peněz, která u studentů posledních ročníků nemusí být rysem měšťáctví, ale výrazem plánování té etapy života, kdy člověk se náhle stává ekonomicky samostatným.

Při analýze diferenciací úlohy fakulty není možné opomenout ani skutečnost, že použité *ukazatele jsou navzájem závislé*.

Při vyhodnocování vlivu typu fakulty na formování hodnotové orientace je nutné uvažovat i vliv „sociální minulosti“ dotazovaného, která do jisté míry determinuje jeho výběr fakulty.

Pojem „sociální minulost“ zahrnuje, kromě ukazatelů vypovídajících bezprostředně o pozici rodičů zkoumaných mladých lidí v sociální třídě struktuře naší společnosti, řadu dalších odvozených znaků sociálního charakteru a dále i znaky individuálního charakteru. Proto například o některých fakultách lze sice hovořit v tom smyslu, že jsou reprodukčním kanálem dětí z rodin inteligence, či dětí z rodin dělnických, avšak i v těchto případech jde o tendence nikoli zásadního charakteru [Matějovský 1980: 18–29].

Považujeme-li typy sociální reprodukce za ukazatele „minulého“ a typy profesionální reprodukce (konkrétní fakulta) za ukazatele „přítomného“, pak i přes jejich vzájemné prolínání lze prokázat výraznější odraz mechanismů profesionální reprodukce v procesu formování společenského vědomí této skupiny mládeže. Je to dáno především tím, že fakulta je *shrnujícím činitelem* celé řady faktorů, jejichž formativní působení se zprostředkovává či přímo, s větší či menší intenzitou promítá do mechanismů profesionální reprodukce mladých lidí. Integrační procesy v naší společnosti se potom projevují v rozšíření okruhů těchto faktorů a ve značné rozmanitosti jejich působení.

Nelze tedy hovořit o tom, že aktuální životní situace mladého člověka není více či méně determinována jeho předcházejícím vývojem. Vztah mezi „minulým“ a „současným“ se za socialismu objektivně stírá. Je obtížné ho postihnout a objasnit, neboť již zde nepůsobí výrazně a jednoznačně třídní antagonismy jako je tomu v kapitalistické společnosti, ale široký komplex faktorů promítajících se v nejrůznějších kontextech a souvislostech do aktuální životní situace mladého člověka. Právě proces profesionalizace je jedním z ukazatelů aktuální životní situace, umožňující analyzovat nejen odraz „přítomného“, ale i „minulého“ ve společenském vědomí mladých lidí.

Vliv „sociální minulosti“ je zároveň možné analyzovat i prostřednictvím zavedení další dimenze, „sociální budoucnosti“. Máme na mysli skutečnost, že do budoucí životní situace mladých lidí, charakterizované například jejich postavením v povolání, způsobem prožívání volného času, výchovou dětí apod. se bude „minulé“, i když transformované „současným“, více či méně promítat.

Z rozboru základních kategorií společenského vědomí a výsledků získaných ve třech etapách jejich *sociologické analýzy* vyplývají některé závěry nejen metodologického a metodického, ale i meritorního významu.

Metodologické a metodické závěry lze shrnout takto:

1. Společenské vědomí a proces jeho formování je třeba analyzovat v návaznosti na problematiku sociálně třídní struktury rozvinuté socialistické společnosti.

2. Jednotlivé stránky společenského vědomí je nutné zkoumat v jejich dialektické jednotě, umožňující zachytit dynamiku vývoje společenského vědomí v jeho celistvosti i v jeho vnitřní struktuře.

3. Vedle stanovení obecných tendencí v procesu formování společenského vědomí je třeba věnovat důslednou a systematickou pozornost i existujícím diferencím společenského vědomí, které vypovídají o typech společenského vědomí za socialismu.

4. Při odhalování diferencí společenského vědomí je nutné postupovat od faktorů obecnějšího charakteru (determinant třídního charakteru) ke konkrétnějším faktorům sociálního života (determinacím zprostředkovaně třídního a demografického charakteru).

5. Stejným způsobem je třeba postupovat i u indikátorů společenského vědomí, u nichž vedle relativně obecně formulovaných hodnotových položek je třeba konstruovat i indikátory reprezentující jejich konkrétní aspekty.

Uvedené zásady analýzy společenského vědomí (kromě stanovení obecných tendencí) zejména zdůrazňují již zmíněnou nutnost odhalení diferencí typů společenského vědomí socialistické společnosti, *vymezených nikoli jen třídními charakteristikami, ale i faktory konkrétní životní situace*. Při odhalování těchto diferencí sice narážíme na již zmíněné metodické a metodologické omezení konkrétní sociologické analýzy, přesto však lze na základě realizovaných výzkumů konstatovat, že v rámci jedné sociální skupiny či třídy se mohou objevit různé typy společenského vědomí a jeden typ společenského vědomí může být vlastní příslušníkům více sociálních skupin či tříd. Jde o zákonitý důsledek integračních procesů za socialismu, v němž u tradičních charakteristik sociálně třídní struktury je postupně zeslabována — pokud jde o jejich odraz ve stavu společenského vědomí — diferenciatní schopnost. Výrazně se to projevuje zejména u izolovaného zkoumání jednotlivých skupin mládeže, jako jsou například vysokoškolští studenti, mladí dělníci apod., kde diferenciatní vliv ukazatelů třídního charakteru je možné zachytit jen v kontextu sociální minulosti. Relativně se potom zvyšuje diferenciatní význam takových charakteristik, které reprezentují běžný sociální život příslušníků jednotlivých tříd a sociálních skupin. I tyto charakteristiky mají třídní charakter, ovšem, jak již bylo konstatováno, pouze zprostředkovaný.

Na základě dosavadních úvah a ilustrativních příkladů je možné formulovat *předpoklad o reálně existujících tendencích ve stavu společenského vědomí mládeže za socialismu*:

1. Vzhledem k integračním procesům, vyrovnávajícím dosud existující rozdíly v sociálně třídní struktuře, se *sníží i difference v reálném společenském vědomí* jednotlivých tříd a sociálních skupin a vytváří se kvalitativně nový obsah společenského vědomí, vycházející z identifikace se zájmy a potřebami socialistické společnosti a z aktivního podílu na jejím dalším rozvoji.

2. Úlohu zdrojů diferenciací společenského vědomí postupně přebírají ukazatele, které nemají vysloveně třídní (pouze zprostředkovaný) charakter, vymezují však *určitou etapu životní dráhy* příslušníků jednotlivých tříd a sociálních skupin v celém komplexu determinant jejich sociálního života. Při identifikaci zdrojů této diferenciací nelze opomenout ani demografické charakteristiky. To způsobuje, že v současné době není možné hovořit o typu společenského vědomí charakteristickým pro jednu třídu či sociální skupinu.

3. Vzhledem k odstranění třídních antagonismů a relativnímu růstu diferenciatní úlohy ukazatelů aktuální životní situace pochopitelně klesá diferenciatní schopnost těch charakteristik, které vypovídají o sociální minulosti

младého jedince, reprezentované v operacionální rovině pozicí jeho rodičů v sociálně třídní struktuře. Vliv „sociální minulosti“ mladého člověka se objektivně stírá. Vzhledem k rozmanitosti ukazatelů sociálního života jeho působení nemá přímý a jednoznačný charakter, ale realizuje se v mnoha podobách a souvislostech.

4. V současné etapě rozvoje naší společnosti se však relativní růst diferenciálních úloh aktuální životní situace *neprojevuje rovnoměrně ve všech oblastech společenského vědomí*, charakterizovaných vždy určitým typem sociální aktivity — pracovní, studijní, politické, oddechové a další. Z tohoto hlediska lze rozdělit oblast společenského vědomí (reprezentovaného v daném případě hodnotovým zaměřením mladých lidí) do dvou skupin. Do první je možno zařadit hodnotu vzdělání a do jisté míry i hodnotu práce, v jejichž diferenčním posuzování dosud více intervenuje charakter vykonávané práce než ukazatele aktuální životní situace. V druhé skupině již přebírají relativně nejvýraznější roli právě ukazatele aktuální životní situace, které nejsou bezprostředně ovlivňovány aktuální pozicí mladých lidí v sociálně třídní struktuře socialistické společnosti.

Literatura

- Hodovský, J.: *Světový názor v ideologické konfrontaci*. Praha, Horizont 1981.
Holda, D. — Čermáková, Z.: *Sociologický výzkum hodnotových orientací*. Sociologický časopis 1980, č. 2.
Matějovský, A.: *Sociální reprodukce inteligence*. Sociologický časopis 1980, č. 1.
Mužik, J. a kol.: *Dialektika formování socialistického vědomí*, Praha, Panorama 1980.
Uledov, A. K.: *Struktura společenského vědomí*. Praha, Svoboda 1973.

Резюме

Д. Голда - З. Чермакова: Общественное сознание молодежи и его социологический анализ

Авторы статьи анализируют некоторые основные тенденции процесса формирования общественного сознания молодежи и некоторые методологические и методические вопросы изучения этого процесса.

В вводной части они освещают существующие теоретические и методологические исходные основы анализа общественного сознания. Они акцентируют анализ и определение типов и состояний общественного сознания. Авторы констатируют, что определение типов общественного сознания выступает как весьма плодотворная теоретическая и методологическая исходная основа целенаправленного и планомерного воздействия на изменение и развитие общественного сознания во всей его структуре, во всех его сферах.

Кроме анализа состояния и типов общественного сознания, авторы уделяют внимание анализу категорий обычного и теоретического сознания, индивидуального и общественного сознания. В этой связи они формулируют два частных вывода для конкретного анализа:

а) Для марксистского социологического анализа неприемлемо отделение отдельных сторон сознания, представленных индивидуальным, общественным, обычным и теоретическим сознанием. Необходимо последовательно учитывать их диалектическое единство, причем из ведущей роли одной стороны сознания не вытекает ее вышестоящее положение.

б) Взаимодействие отдельных сторон сознания является не только исходной основой, но и средством анализа динамики развития личности молодого человека во всех параметрах.

Затем авторы уделяют внимание презентации результатов анализа общественного сознания, разделяемого на три этапа.

Первый этап они характеризуют как анализ состояния общественного сознания во всей его целостности, целью которого является индикация достигнутой ступени социалистической сознательности представителей классов и социальных групп развитого социалистического общества.

Второй этап они определяют как анализ типа сознания социалистического общества в увязке с неантагонистическими противоречиями его социально-классовой структуры, такими как характер труда и местожительства.

Третий этап представлен анализом влияния детерминантов повседневной социальной жизни, прежде всего жизненных циклов и некоторых демографических показателей, на конкретные черты типа общественного сознания при социализме.

На основе анализа основных категорий общественного сознания и результатов анализа трех определенных этапов его социологического анализа, авторы формулируют нижеприведенные предположения, касающиеся социальных тенденций в состоянии общественного сознания молодежи в развитом социалистическом обществе.

1. В виду существующих процессов интеграции, выравнивающих имеющие до сих пор место различия в социально-классовой структуре, уменьшаются и различия в реальном общественном сознании отдельных классов и социальных групп и возникает качественно новое содержание общественного сознания, исходящее из отождествления их убеждений с потребностями и интересами социалистического общества и активного участия в его дальнейшем развитии.

2. Роль источников дифференциации общественного сознания затем постепенно переходит на показатели, которые не носят прямой классовой характер (лишь опосредствованно), а определяют конкретный этап жизненного пути представителей отдельных классов и социальных групп во всем комплексе детерминантов их социальной жизни. Определяя источники этой дифференциации нельзя забывать демографические характеристики. Этим обусловлен тот факт, что в настоящее время нельзя говорить о типе общественного сознания, характерном для одного класса или одной социальной группы.

3. В связи с устранением классовых антагонизмов и относительным ростом дифференцирующей роли показателей современной жизненной ситуации, естественно, снижается дифференцирующая способность тех характеристик, которые информируют о социальном прошлом молодого человека, представленном в оперативной плоскости положением его родителей в социально-классовой структуре. Влияние «социального прошлого» молодого человека объективно сглаживается. Ввиду разнообразия показателей социальной жизни ее воздействие не носит однозначного и прямого характера, а реализуется во многих формах и взаимосвязях.

4. На данном этапе развития нашего общества относительный рост дифференцирующей роли современной жизненной ситуации не проявляется равномерно во всех областях общественного сознания, характеризующихся всякий раз определенным типом социальной активности — трудовой, учебной, политической, рекреативной и др. С этой точки зрения область общественного сознания (представленного в данном случае ценностной ориентацией молодых людей) можно подразделить на две группы.

В первую группу можно отнести ценность образование и в известной мере ценность труд, в дифференцированной оценке которых до сих пор большую роль играет характер исполняемого труда, чем показатели современной жизненной ситуации. В остальных областях общественного сознания уже сравнительно важная роль переходит как раз на показатели актуальной жизненной ситуации, в которых непосредственно не отражается положение молодых людей в социально-классовой структуре развитого социалистического общества.

Summary

Holda D. — Čermáková Z.: Social Consciousness of Youth and Its Sociological Analysis

The present contribution analyzes some basic tendencies of the process of the formation of social consciousness in young people, as well as some methodological and methodical problems of examining this process.

To begin with, the existing theoretical and methodological starting points of the analysis of social consciousness are discussed. Stress is laid on the analysis and definition of types and states of social consciousness. In the authors' opinion, the definition of the types of social consciousness appears as an extremely serviceable theoretical and methodological basis for exerting a goal-directed and planned influence upon the changes and the development of social consciousness in the whole of its structure, in all its areas.

Besides states and types of social consciousness, also categories of common and theoretical consciousness as well as of individual and social consciousness are sub-

jected to analysis. In this connection, two partial conclusions have been formulated for the practice of concrete analysis:

a) For Marxist sociological analysis, the separation of single aspects of consciousness (represented by individual, social, common and theoretical consciousness, is unacceptable. It is necessary consequentially to respect their dialectical unity while the leading role of one aspect of consciousness does not imply its superior position.

b) The interaction of single aspects of consciousness is not only a starting point but also a means of analyzing the developmental dynamics of the young man's or woman's personality in all its dimensions.

In the following the paper presents results of the analysis of social consciousness, broken down into three stages,

The first of these is characterized as an analysis of the state of social consciousness in its totality; its aim is to indicate the level of socialist consciousness achieved by members of classes and social groups in a developed socialist society.

The second stage is defined as an analysis of the type of consciousness of socialist society in connection with non-antagonistic contradictions of its social-class structure, such as the character of work and the place of residence.

The third stage, in the authors' opinion, is represented by the analysis of the impact of the determinants of every-day social life — particularly of life cycles and some demographic indicators — upon the concrete characteristics of the type of social consciousness under socialism.

On the basis of the analysis of fundamental social-consciousness categories on the one hand and the results of the analysis of the three defined stages of its sociological analysis on the other, the following assumptions about socially existing tendencies in the state of social consciousness of youth in a developed socialist society have been formulated:

1. In view of the existing integration processes, smoothing out the still existing differences in the social-class structure, also the differences in the real social consciousness of individual classes and social groups are reduced, and a qualitatively new content of social consciousness is formed which is based on the identification with the interests and needs prevailing in the socialist society and on an active participation in its further development.

2. The role of differentiation sources of social consciousness is then gradually taken over by indicators which, though lacking an explicitly class character (this being only mediated), delimit a certain phase of the life career of members of separate classes and social groups in the whole complex of the determinants of their social life. In identifying the sources of this differentiation, demographic characteristics must not be overlooked. Hence it follows that, at present, no type of social consciousness characteristic of a single class or social group can be said to exist.

3. In consequence of the elimination of class antagonisms and the relative growth of the differentiation role of indicators of the actual life situation, there is a conceivable decrease in the differentiation capacity of characteristics indicative of the social past of the young individual, as represented at the operational level by the position of his/her parents in the social-class structure. The impact of the "social past" of the young man or woman is objectively on the wane. With a view to the variety of social-life indicators, its operation is not direct and unambiguous in character but is realized in a number of forms and implications.

4. At the present stage of development of our society, however, the relative growth of the differentiation role of the actual life situation does not manifest itself evenly in all the areas of social consciousness, which are always characterized by a specific type of social activity — e. g. working, studying, political, recreational, etc., activity. From this point of view, the area of social consciousness (represented in the given case by the young people's value orientation) can be divided in two groups.

The first group can be made to include the value of education and, to a certain extent, also the value of work; in their differentiated evaluation, the character of the work performed has hitherto intervened more intensively than indicators of the actual life situation. In the other areas of social consciousness it is just the indicators of the actual life situation, wherein the position of young people in the social-class structure of the developed socialist society is not directly reflected, that are already assuming a role of relatively topmost significance.